

ISSN 2181-922X

O'ZBEKISTON

TIL VA MADANIYAT

QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIK,
CHOG'ISHTIRMA TILSHUNOSLIK
VA TARJIMASHUNOSLIK

UZBEKISTAN

LANGUAGE AND CULTURE

COMPARATIVE LITERATURE STUDIES,
CONTRASTIVE LINGUISTICS AND
TRANSLATION STUDIES

2023 Vol. 3 (3)

www.tsuull.uz
www.uzlctscls.tsuull.uz

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov

Bosh muharrir o'rinbosarlari: Uzoq Jo'raqulov
Nozliya Normurodova
Ziyoda Teshaboyeva

Mas'ul kotib: Mahmadiyor Asadov

Tahrir hay'ati

Islomjon Yoqubov, Bahodir Xoliqov, Komiljon Hamroyev, Odiljon Safarov, Nargiza Rashidova, Aidaxon Bumatova, Nurmurod Chiniqulov, Nigora Sulaymonova, Ra'noxon Xudjayeva, Yulduz Ziyayeva, Zulfiya To'xtaxadjayeva, Gulnoraxon Niyazova, Shahnoza Sultonova, Shahnoza Asqarova, Ma'suma Obidjonova, Parviz Izzatillayev.

Jurnal haqida ma'lumot

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi (OAK) Rayosatining 2021-yil 30-oktabrdagi №308/6-sonli qarori bilan filologiya fanlari bo'yicha ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan. "Qiyosiy adabiyotshunoslik chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik" seriyasi – qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik sohalarini qamrab olgan O'zbekiston: til va madaniyat akademik jurnalining ilovasi hisoblanadi.

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslikka oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi.

Jurnalda ilmiy maqolalar, kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi.

Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.
O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: uzlctscls.@navoiy-uni.uz

Website: www.uzlctscls.tsuull.uz

TARJIMA VA TARJIMASHUNOSLIK

Yo'ldoshev Ulug'bek

Badiiy tarjimada emotivlik kategoriyasining frazeologik birliklar yordamida namoyon bo'lishi..... 102

Muxtasar Abdullayeva

O'zbek mehmondo'stligiga xos xususiyatlarning badiiy tarjimada qayta yaratish masalasi 110

Dilnoza Umirzaqova

Animatsion filmlar tarjimasining ayrim muammolari 118

CHOG'ISHTIRMA TILSHUNOSLIK

Gulnoraxon Niyazova

Sherlok Xolmsning nutqida pragmatik diskurs tahlili..... 124

Sayyora Shodmonova

O'lchov birliklarining pragmatik xususiyatlari 133

Nargiza Yusupova

Zamonaviy ta'limning samarali usullari va komponentlari 140

Zebiniso Bekmurodova

Xiazmning rasmiy darajalari va funksional turlari..... 146

Diyora Bobonazarova

Mediadiskurs – interpretatsiyaning yangicha usuli sifatida 155

Shaxzoda Xamroyeva

Muallif mushohadasi terminining mohiyatini aniqlash 161

Shahnoza Nazarova

Nutq etiketi va muloqot uslubining ilmiy-nazariy asoslari 168

Abstrakt

Ushbu maqolada antik davrdan buyon ritorik figura, 19 asrdan boshlab stilistik figura sifatida tilshunoslikka kirib kelgan xiazm hodisasi haqida gap boradi. Maxsus tadqiqot ob'ekti sifatida kam o'rganilgan, ayniqsa o'zbek-fransuz tillari kesimida qiyosiy asnoda alohida tadqiqot olib borilmagan amaliy ritorik figuralaridan biri sifatida xiazm konstruksiyasi hisoblanadi. Badiiy nutqda qo'llanuvchi uslubiy bo'yoq va qator vazifalarni bajaruvchi, barcha tillarga xos bo'lgan xiazm konstruksiyasining rasmiy darajalari va uning funksional turlari o'zbekcha va fransuzcha misollar orqali ko'rib chiqiladi. Shuningdek, turli fransuzcha va o'zbekcha misollar tahlili asosida ritorik, grammatik va semantik xiazmlarga ajratilgan

Kalit so'zlar: *xiazm, xiazmatik konstruksiya, ritorik xiazm, stilistik figura, rasmiy tahlil, pozitsion tahlil, ritorik figuralar*

Kirish

Grammatiklar va leksikologlarning bizgacha yetib kelgan ta'riflarining barchasida xiazmni "kesishish" figurasi sifatida ta'kidlaydi. Ammo ta'riflarning chiroyli muvofiqligi tanlangan misollarni xilma xilligiga to'sqinlik qilmaydi.

Biz birinchi navbatda 3 xil xiazmni ko'rib chiqamiz va ularni muhim faktlar asosida guruhlariga ajratamiz.

1) Leksemalarni kesishishi ikkita qutbli iboraning tarkibiy qismlari o'rtasida amalga oshiriladi.

1) *Marouzeau (p. 46): «une robe blanche et deux blanches mains.»*

2) *Morier (p.72): «une cruauté malicieuse et une inhumaine raillerie.»*

Ikkala misolda ham **ot/ sifat** guruhi bo'lib, bu xiazmatik tartibga solingan bo'lishiga qaramay, bir farqni ta'kidlab o'tishimiz lozim;

Maruzo keltirgan misolda ham xiazm komponentlari o'rtasida "qisman o'xshashlik" mavjud bo'lib, unda bir xil sifatlar takrorlanadi. Morier misolida esa faqat "kategorik o'xshashlik" bor. Bundan ko'rinib turibdiki xiazmning "turli darajalari" mavjud.

2) Komponentlarning kesishishi jumlaning funksional sxemasida ikki a'zo o'rtasida amalga oshiriladi.

3) Ikki gapning barcha a'zolari xiazmdan tashkil topgan.

Le Grand Larousse: «Un roi chantait en bas, en haut mourait un Dieu.»

Le Bidois (L'inversion, p. 400): «La soupe aux choux se fait dans la marmite.»

¹ Bekmuradova Zebiniso Erkinovna – Tayanch doktorant. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-pochta: bekmurodovazebo@navoiy-uni.uz

ORCID ID: 0000-0003-4314-1009

Iqtibos uchun: Bekmuradova Z.E. 2023. "O'zbek va fransuz tillarida xiazmning stilistik funksiyalari". *O'zbekiston: til va madaniyat*, 3 (3): 146-154.

dans la marmite se fait la soupe aux choux.»

Yuqoridagi keltirilgan misollardan ko'rinib turibdiki birinchi misolda kategorik o'xshashlik, ikkinchisida qisman va oxirgisida mutlaq xiazmlardan tashkil topgan gaplar. Ushbu misollarni ko'rib shunga amin bo'ldikki xiazmning rasmiy darajalari variantlarga juda boy va biz ularni batafsil tavsifiga murojaat qilishga harakat qilamiz. Bu to'rt qismdan iborat bo'lib,

- 1) funksional tahlil
- 2) munosabatlar tahlili
- 3) rasmiy tahlil va
- 4) pozitsion tahlil.

Eng birinchi navbatda xiazmni funksional jihatdan ko'rib chiqamiz va chog'ishtirilayotgan tillarda umumiy va farqli jihatlarini aniqlashga harakat qilamiz. Avvalo, ritorik sabablarga ko'ra erkin tanlangan xiazmlar bilan ma'lum grammatik funksiyalar yoki semantik nuanslarni ifodalash uchun majburiy ravishda yasalgan xiazmlar o'rtasidagi farqni rasmiy ravishda ko'rsatib o'tish lozim. Agar xiazm ritorik figura ekanligi rost bo'lsa, u ma'lum bir monotoniyadan qochish uchun tanlangan.

«*une robe blanche et deux blanches mains.* » Maruzoning bu misolida qisman o'xshashlik mavjud deyishimiz mumkin ya'ni ikki iboraning faqatgina bitta komponentlarida xiazm sodir bo'lyapti. Struktur jihatdan xiazmatik konstruksiya sodir bo'lgan ammo to'laligicha emas.

Shunga qaramay, ma'lum grammatik funksiyalarni ifodalash uchun uni ishlatish talab etiladi.

Masalan... Et l'*armée* accuse les *marchands*. Et les *marchands* accusent l'*armée*. (Saint-Exupéry, Citadelle, p. 150).

Bu misolimizda esa ikki iboraning bir xil komponentlarida ham xiazm sodir bo'lganini ko'rishimiz mumkin. Demak xiazmlarni funksional jihatdan quyidagi turlarga ajratib tahlilga tortamiz.

- a) ritorik xiazmlar
- b) grammatik xiazmlar
- s) semantik xiazmlar

Funksional tahlilni ko'rib chiqib, xiazmatik tartibni qabul qiluvchi komponentlar o'rtasida mavjud bo'lgan munosabatlar turlarini o'rganishga harakat qilamiz.

Biz munosabatlar tahlilini to'rtta asosiy turga ajratamiz.

A) **Sintagmatik xiazmlar** (ikkia qutbli sintagmaning tarkibiy qismlarining kesishishi)

Masalan... pas de *beauté profonde* sans *profonde sensualité*, Maurois, Roses, p. 184.

Yomon bosh ko'tarsa, *yaxshi* bitadi *ezgular* bek bo'lsa, *yomon* yetadi. (Yusuf Xos Hojib, Qutadg'u bilig 87-bet)

Chog'ishtirilayotgan tillarda sintagmatik xiazmlarni tahlil qilganimizda ikkala misolda ham sintagmaning tarkibiy qismlarida kesishish mavjud ammo fransuzcha misolda **Ot1-sifat1/ sifat1-Ot2** ya'ni sintagmaning faqatgina bitta elementi

profonde so'zi sifat bilan otlar esa *beauté* va *sensualité* so'zlari bilan ifodalangan. Bu ikkala ot vazifasida keluvchi so'z ham mavhum tushuncha bo'lib, insonning hissiyotlarini tasvirlovchi vositalardir ammo bitta kategoriyaga mansub emas. O'zbekcha misolimizda esa *ot-ot1/ot2-ot1* shaklida, Sintagmaning xiazm hosil qiluvchi barcha a'zolari ot so'z turkumidan tashkil topgan bo'lib, kesishish hosil qilgan ammo faqatgina *yomon* so'zi xiazmatik shaklni qabul qilgan. Ammo munosabatlar tahlilida bu o'zbekcha xiazmatik kontruksiyada kategorik o'xshashlikni ham ko'rishimiz mumkin. *Yomon, yaxshi, ezgular* bularning barchasi insoniylikni belgilovchi vositalar hisoblanadi va bular xiazmni yanada ekspressiv-emotsionalligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

B) **Leksikologik xiazmlar** (sanoqlangan leksemalar qatori) masalan "Mon pays *ardent, fier* et *libre*, est attiré par le vôtre, *libre, fier* et *ardent*, Le général de Gaulle, France-Soir, 18 mars 1964).

Mashaqqatning oxiri rohat rohatning oxiri yana *mashaqqat*. Yuqoridagi chog'ishtirilayotgan ikkala tilda ham sintagmaning komponentlari bir xil takrorlangan va bir qatorda kelgan.

S) **Gap strukturali xiazmlar** (gapning barcha a'zolari xiazmdan tuzilgan) masalan..

Tout sourit au Voyageur et le Voyageur sourit à tout, Balzac, IV, p. 14)

Vafosizda hayo yo'q, hayosizda vafu yo'q.

Aqlsiz-jahlli, jahlsiz-aqli (maqol)

Ikkala misolda ham butun bir gapning barcha a'zolari xiazmdan tashkil topgan bo'lib, bularni ko'p a'zoli xiazm ham deyishimiz mumkin. Frazali xiazmlar o'zining ohangdorligi, soddaligi, yodda saqlab qolish imkoniyatining kengligi bilan ajralib turadi. Bu xiazmlar ko'proq tez aytishlarga, maqollarga xos bo'lib, ularni ko'proq paremik birliklarda uchratishimiz mumkin.

D) **Ketma-ketlik xiazmi** (ikkita gap ikkita ketma-ketlikni qabul qiladi: progressiya-inversiya yoki inversiya- progressiya.

Masalan... *La fermeté* vient quand vient *l'accoutumance*. Montherlant. Rose. p. 560).

Tiriklik nimadir, nimadir *o'lim*. (Yusuf Xos Hojib, Qutadg'u bilig 108-bet)

Ikkala misolda ham gap komponentlari bir kategoriyaga mansub.

La fermeté- l'accoutumance va *tiriklik- o'lim* leksemalari shakl va mazmuni jihatdan bir kategoriyaga mansub va ikkala tilda ham ot vazifasida kelganligi bilan harakterlidir.

3) Rasmiy tahlil xiazmning tarkibiy elementlari o'rtasidagi o'xshashlikning turli xil rasmiy darajalarini belgilaydi. Bularning uch asosiy turini ajratib ko'rsatib o'tamiz.

a) Mutlaq o'xshashlik (*jeune femme / femme jeune*)

Aqlsiz-jahlli, jahlsiz-aqli. Ikkala misolda mutlaq xiazmni ko'rish mumkin. Ya'ni ham grammatik sintaktik jihatdan mutlaq o'xshashlikka ega. **Sifat-ot/ot-sifat**

b) Qisman o'xshashlik (*beauté profonde/ profonde sensualité*)

Xiazmning bu turida qisman o'xshashlik mavjud ya'ni gapning bittagina elementi *profonde* so'zi takrorlanib xiazmni tashkil qilgan. Struktur jihatdan kesishish figurasi sifatida shakllantirilgan.

c) Kategorik o'xshashlik (*joli pied / taille souple*)

Bu misolimizda sintagmaning birorta elementi takroriy emas, ammo qanday qilib buni xiazmga kiritishimiz mumkin degan savol tug'ilishi tabiiy. Biroq bu misolda xiazmning shartlari asosida majburiy shakllangan xiazm mavjud emas, gapning birorta komponenti ham takroriy emas biroq kategorik jihatdan *joli pied / taille souple* xiazmni tashkil qiladi *joli -souple* va *pied- taille , pied- taille* so'zlari ot vazifasida kelib ikkalasi ham insonning tana a'zosini, *joli -souple* bu ikkala sifat esa inson tana a'zosining chiroyli va egiluvchan ekanligini aniqlab kelmoqda va kategorik jihatdan xiazmni tashkil qilmoqda. O'zbek tilidagi misollarni tahlil qilganimizda qisman va kategorik o'xshashlikni uchratmadik va shunga amin bo'ldik. O'zbek tilida qisman va kategorik o'xshashlik asosida tuzilgan xiazmlar mavjud emasligi, fransuz tilida esa xiazmning turli darajalaridan foydalangan holda ayniqsa xiazmning majburiy shartlarisiz, grammatik, semantik xiazmlarga o'xshamaydigan ritorik turidan ham foydalanilganligiga guvoh bo'ldik.

4) Holatiga ko'ra tahlil ya'ni pozitsion tahlil. Bir xil komponentlarning xiazmatik tuzilishdagi o'rnini tavsiflash uch xil holatda amalga oshiriladi.

a) Simmetrik holat A1-N/N1-AI (*jeune femme /femme jeune*)

b) Markaziy holat NI-A/A1-N2 (*beauté profonde / profonde sensualité*)

c) Periferik holat A N/N2-A (*nouvel amour /chagrin nouveau*)

Yuqoridagi biz ko'rib chiqqan mulohazalar xiazmatik tuzilmalarning rasmiy va haqiqiy murakkabligini ko'rsatadi. Xiazm - ritorik sabablarga ko'ra yoki majburiy ravishda grammatik sabablarga ko'ra, sintagmatik, leksikologik, frazali yoki ikki qatorli birliklar ichida mutlaqo, qisman yoki kategoriya jihatdan bir xil tarkibiy elementlarni erkin qabul qiladigan har qanday ketma-ket tuzilmadir.

A1) *N-Adj¹/Adj¹ - N2*

«*Point de beauté profonde sans profonde sensualité*» (Maurois, Roses, p. 184), et c'était attendrissant de voir ces bêtes, ces bêtes libres dans la libre étendue (Mentheriant, Pasiphat, p. 111) Ritorik xiazm usulining aksariyati yuqorida ta'kilaganimizdek shakllarda namoyon bo'ladi va majburiy teskari takrorini qabul qilmaydi. Ushbu misollarimizda ham faqatgina markazdagi bir xil komponentlar takroriy kelgan va shakliy jihatdan xiaz deyish mumkin. O'zbek tilida bunday xiazmlarni uchratmadik.

A2) *Adj1 - N1/Adj2*

Ayant usé le vieil empire, les hommes, sans le connaitre, réclamaient l'empire nouveau (Saint-Exupéry, Citadelle, p. 309).

Ko'z yoshim ko'rganda soy ham

Sharqirab kulsa ne tong.

Bor mening ko'ksim aro,

Toshqinki, hech bir soyda yo'q.

A3) *V1-Adv1/Adv2-V2*

Je *m'entéti doucement, et doucement* on me refuse (Green, Partir, p 276)
 Mais quand on voit quelqu'un *se dresser si théatralement* pour si *théatralement*
crier pitié, on se dit. (Conchon, Apprenti, p. 237). Yuqoridagi misollardan ko'rinib
 turibdiki bu shakl fe'l1-ravish/ravish-fe'l2 ni o'z ichiga olgan. Shu paytgacha ko'rib
 chiqqan misollarimizda asosan ot-fe'l yoki ot-sifat o'zaro xiazmni tashkil qiluvchi
 elementlar edi ammo yuqoridagi fransuzcha misolda fe'l va ravish o'zaro funksional
 o'rin almashib xiazmni tashkil qilmoqda. Shuni ham ta'kidlab ketishimiz lozimki
 ritorik xiazmlar mutlaq erkinlikka ega bo'lib, ular grammatik, semantik xiazmlarga
 o'xshab majburiy takrorlarni qabul qilmaydi va shu jihatdan o'zbek tilidan farq
 qiladi.

A4) *Adv1-V1/V1-Adv2*

la démarche qui n'a pas *encore abouti* et qui *n'aboutira jamais* (Saint-Exupéry, Citadelle, p. 166).

Oz ekib, ko'p olganni dehqon derlar,

Ko'p ekib, oz olganni hammol derlar. (*Maqol*) 285-bet

A5) *Adj-Adv./Adv-Adj2*

Le reste de la ville *laide ici, ici jolie* manque de cohésion. (Beauvoir Choses, p. 667),

2) *V1-Comp. prep.1/Comp. prep.1-V2*

Et le village *montait vers l'équipage* et *vers lui s'ouvrait* (Saint-Exupéry, Vol, p21)

Quant aux Russes, *ils ont cessé de vendre depuis deux ans, et depuis deux ans également* la demande privée *a augmenté*. (Le Monde hebdomadaire. No 1025, p. 10).

V. *Periferik holatda bir xil komponentlar.*

B1) *Adj1-N1/N2-Adj1*

Nouvel amour: chagrin *nouveau* (Balzac, 11, p. 771).

Mais l'on n'a jamais vu *pareil entêtement. ni vol pareil*, dit Grandet.. (Balzac III, p. 606).

B2) *Adv1-Adj1./Adj2- Adv1*

une incessante, profonde et commune rumeur, à *demi animale* et *humaine à demi* (Kessel. Cavaliers. p. 144).

2. *Kategorik o'xshashlik.*

Adj1-N1/N2-Adj2

une grande brune, l'œil vif et bien coupé, *joli pied*, taille *souple*? (Balzac, p. 1053).

Adv1-Com.prép1/Comp.prép.2-Adv2

L'univers qu'il va créer, *d'abord en lui, sur la toile ensuite*... (Le Monde hebdomadaire, No 1036, p. 9).

Keltirilgan misollardan ma'lum bo'lishicha, chog'ishtirilayotgan tillarda sintagmatik, ritorik xiazmlar ko'pincha qisman o'xshashlik darajasiga ega ekanligi bunda bir xil komponentlar markaziy o'rinda turadi, lekin kamdan-kam qo'llanilsada boshqa variantlar (kategorik o'xshashlik, periferik holatlar) ham mavjud.

Ammo shunga amin bo'ldikki sintagmatik ritorik xiazmlar mutlaq o'xshashlikka ega emas va bunday xiazmlar o'zbek tilida deyarli uchramadi.

S) Ikki qatorli xiazmlar.

Murakkab jumalalarda bosh va tobe gap, ba'zan ikkita tobe yoki ikkita yonma-yon kelgan gaplar o'z a'zolarining ketma-ket tuzilishiga nisbatan xiazmatik tartibga solingan bo'ladi.

1. *Ikki asosiy yonma-yon joylashgan gap.*

Le jour passe, et retombe l'élan (Cl. Roy. La Dérobée. p. 87).

Le jour, le hibou se terre dans l'ombre, mais la nuit sort le renard (Le Monde hebdomadaire. No 1029. p.

2. *Ikki to'ldiruvchili ergash gap*

Il leur semblait d'abord que *leurs sensations se découplent*, que *s'amplifiaient* à l'infini *leurs facultés* de voir et de sentir... (Perec, Choses, p. 93).

3. *Ikki aniqlovchili ergash gap*

En face de lui s'est arrêtée une petite fille, cinq ans à peine, *dont les cheveux sont blonds et dont brune est la peau*. (Mandiargues, Marge, p. 125).

4. *Bosh ergash gapli ergash gap ikkita ergash gap*

a. *Vaqtinchalik*

La fermeté vient quand vient l'accoutumance (Montherlant, Rose, p. 560).
Quand *venait le soir*, quand les réverbères *s'allumaient*, l'angoisse du retour me prenait (Peuchemaurod, Nuit, p. 50).

b. *Sabab*

je souffre comme eux.... non parce que *nous sommes devenus* sionistes ou israéliens, mais parce que *monte en nous un sentiment irrésistible de solidarité* (Le Monde, N 1018, p. 6).

Yuqoridagi tahlillarimizdan ma'lum bo'ldiki ritorik xiazmlarning variantlarida komponentlarining xiazmatik joylashuvi, aniq grammatik vazifani bajarmasdan "xilma xillikka intilish, evfonik (ohangdorlik) yoki ekspressiv uyg'unlikka iintilishni kuzatish mumkin. Ritorik xiazmlar ko'proq fransuzcha misollarda aniqlandi va shu jihatdan xiazmning turlari turli tillarda turlicha qo'llanilishiga amin bo'ldik.

Grammatik xiazm - Ikkita ibora yoki ikkita gapning tarkibiy elementlari aniq grammatik vazifani ifodalash uchun xiazmik tuzilmani tashkil qiladi. Funksional jihatdan parallel bo'lgan ikkita frazeaning komponentlari "ikkita ish-harakatning yoki ikkita holatning muntazam almashinishi" deb atalishi mumkin bo'lgan narsani ifodalash uchun xiazmatik tartibni qabul qiladi, ikki gapning butun leksemalarining xiazmatik tashkil etilishi esa ekspress "jarayonning funksional o'zgarishi" uchun majburiydir. Shuningdek qo'llanilgan so'zlar bir xil grammatik xususiyatga ega bo'lsa (ikkita ot, ikkita sifat, ikkita qo'shimcha va boshqalar) xiazm grammatik deyiladi. Misol tariqasida, Maksim de la Roshfukoning ushbu jumlasini keltirishimiz mumkin:

Biz ko'pincha *sevgidan shuhratparastlikka* boramiz, lekin biz kamdan-kam hollarda *shuhratparastlikdan sevgiga* qaytamiz., bu yerda barcha atamalar otlardir.

Rasmiy jihatdan grammatik xiazmlar simmetrik holatda bo'lgan komponentlarning mutlaq o'ziga xosligi bilan tavsiflanadi.

Le père Grandet reeardait alternativement *l'acte et sa fille sa fille et l'acte* (Balzac, 111, p. 62).

Kichikning kattasi bo'lguncha, (to'ldiruvchi+ega +kesim)

Kattaning kichigi bo'l. (to'ldiruvchi+ega +kesim) (Maqol) 466-bet

Mehmon mezbonga aziz, (ega+to'ldiruvchi+ot-kesim)

Mezbon – mehmonga. (ega+to'ldiruvchi) (Maqol) 166-bet

Yuqoridagi misollar tahlilidan kelib chiqib, yana shu jihatga e'tibor qaratishimiz kerakki, xiazm usulida ko'pincha ega to'ldiruvchi bilan aniqlovchi esa kesim vazifasidagi so'z bilan o'rin almashadi.

Adj1-Adj2 /Adj2-Adj1

Il dit qu'elles les bestioles lui ressemblent: alternativement *obscures et lumineuses, lumineuses et obscures* (Montherlant, La Reine morte, p. 209).

Yigitga *og'ir* narsa ham *yengil* tuyular,

Keksaga *yengil* narsa ham *og'ir* tuyular. (Maqol) 465-bet

Ushbu keltirilgan misollarimiz sodda gaplardan tuzilgan qo'shma gap yoki ergash gapli qo'shma gaplardan iborat bo'lib, gapning xiazmatik komponentlari sifatlardan iborat. Fransuzcha misoldagi *obscures* va *lumineuses* sifatlari shuningdek o'zbek tilidagi *og'ir* va *yengil* sifatlari ham antonimlardan iborat bo'lib bir qarashda antitek xiazmga ham misol bo'ladi.

à va de predloglari bilan kiritilgan ikkita bosh to'ldiruvchi ham "muntazam almashinish"ni ifodalash uchun xiazmatik tuzilmani qabul qiladi.

la conversation animée et tenue à voix basse, *d'oreille à bouche, de bouche à l'oreille...* (Balzac, VII, p. 215).

Avec quel bonheur ne fit-elle pas les solennelles présentations *du vicomte au chevalier, du chevalier au vicomte.* (Balzac, IV, p. 300).

Ushbu misolimizni faqatgina fransuz tiliga xos desak hech ham mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Chunki o'zbek tilida predloglar mavjud emas va ularning vazifasini kelishiklar bajaradi. Shuningdek ular fransuz tilidagi predloglar kabi mustaqil qo'llanilmay otlar va olmoshlar bilan birikib ularning aniqlovchisi bo'lib keladi.

Semantik xiazm - Agar atamalar bir xil semantik maydonga ega bo'lsa, biz semantik xiazm deb ta'rif beramiz. Ya'ni, nafaqat estetik g'amxo'rlik bilan bog'liq bo'lgan va grammatik vazifani bajarmaydigan, balki xoch shaklidagi ikkita sintagma semantik nuanslarni ochib beradi. Semantik xiazm, komponentlarning mutlaq o'xshashlik darajasiga ega bo'lgan simmetrik joylashuvi bilan tavsiflanadi.

Il n'était plus *un jeune homme*, bien qu'il fût encore *un homme jeune...* (Maupassant. Contes 1. p. 1066).

une autre Paule, passionnément préoccupée de sa beauté et passant difficilement du rang *de jeune femme* au rang *de femme jeune...* (Sagan, Brahms, p. 11).

Shuning uchun semantik xiazm haqiqiy majoziy farqni ko'rsatib keladi. Ko'rsatishning iloji bo'lmasada, bu yerda qonun qiymatiga ega bo'lgan qat'iy qoida, ko'rinadiki, bu sifatlarning aksariyati otdan keyin qo'yilganda o'zlarining tegishli

ma'nosini saqlab qoladilar va undan oldin kelganlarida hosila yoki ko'chma ma'noni oladilar (Le Bidois, Sintaksis II, pp. 82-83).

Ya'ni, nafaqat estetik g'amxo'rlik bilan bog'liq bo'lgan va grammatik vazifani bajarmaydigan, balki xoch shaklidagi ikkita sintagma semantik nuanslarni ochib beradi. Bunga misol qilib, Gyugoning « *Un roi chantait en bas, en haut mourait un Dieu.* » misrasida joylashuvga asoslangan ikkita atama (yuqorida) ta'kidlangan. "*Dieu*" va "*roi*", bu ayniqsa yuqori raqamlarga ishora qiladi. Keyinchalik bu yaqinlashuv "*chantait*" va "*mourait*" fe'llari o'rtasidagi qarama-qarshilik bilan yo'q qilinadi, bu esa ma'lum bir yorilishni keltirib chiqaradi, bu xiazm tomonidan ruxsat etilgan ta'sir. Xiazm ham grammatikdir, chunki "*en haut*", "*en bas*" bir xil tabiatdagi atamalar, shuningdek, "*roi*" va "*Dieu*"

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashimiz joizki xiazm ritorik, grammatik, semantik kabi funksional turlarga bo'linadi. Ritorik xiazmlarning komponentlari simmetrik holatda joylashgan, xiazmning bu o'ziga xos varianti ma'lum aniq vazifalarni ko'rsatadi: grammatik xiazmlarda "jarayonning o'zgarishi yoki teskarisi", semantik xiazmlarda obrazli-real farqlanishni kuzatishimiz mumkin.

Adabiyotlar

Мирзаев И. 1992. Проблемы лингвопоэтической интерпретации

стихотворного текста: Автореф. дис. ...д-ра.филол. наук. –Ташкент.

Мамазияев, О.Х. Ўзбек поэтик нутқида хиазм ва градация. Филол. фанлари номзоди... дисс. автореф.- Т. 2004.

Тафаккур дурдоналари. 111 ватандош алломаларимизнинг Ҳикматли фикрлари (Ҳикматли фикрлар). -Т.: «Янги аср авлоди», 2012.

Чўлпон. Кеча ва кундуз: Роман/[Тўпловчилар: Н. Каримов Ш. Турдиев; Масъул муҳаррир ва сўзбоши муаллифи О. Шарафиддинов; Таҳрир ҳайъати: Э. Воҳидов ва бошқ.]. - Т.: Адабиёт ва санъат нашр.

Юсуф, Хос Ҳожиб. 2016. Кутадғу билиг /. (2-нашр) - Тошкент: Akademnashr,

Юсуф, М. 2017. Сайланма: шеърлар, дostonлар, хотиралар.- Тошкент:

«Sharq»,

Morier H. Dictionnaire de poétique et de rhétorique, 2e édition revue et

augmentée. Paris : Presses Universitaires de France.1998: 118.

Marouzeau. J. Dictionnaire de la terminologie linguistique, 1951.

Formal levels and functional types of chiasm

Zebiniso Bekmuradova¹

Abstract

This article talks about the phenomenon of chiasm, which entered linguistics as a rhetorical figure since antiquity and as a stylistic figure since the 19th century. As an object of special research, the construction of chiasm is considered as one of the practical rhetorical figures, which has not been studied in a special way, especially in the section of the Uzbek-French languages. The stylistic color used in the artistic speech and the formal levels of the chiasm construction, which fulfills a number of tasks and is characteristic of all languages, and its functional types are considered through Uzbek and French examples. It is also divided into rhetorical, grammatical and semantic chiasms based on the analysis of various French and Uzbek examples

Key words: *chiasm, chiasmatic construction, rhetorical chiasm, stylistic figure, formal analysis, positional analysis, rhetorical figures*

References:

- Mirzaev I. 1992. Problemy lingvopoeticheskoy interpretatsii stikhotvornogo teksta: Autoref. dis. ...d-ra.philol. science - Tashkent.
- Mamaziyaev, O.Kh. Chiasm and gradation in Uzbek poetic speech. Philol. Ph.D.... diss. autoref. - T. 2004.
- Masterpieces of thought. 111 Wise thoughts of our compatriot scholars (Wise thoughts). - T.: "New century generation", 2012.
- Shepherd. Night and Day: Novel/ [Collectors: N. Karimov Sh. Turdiev; Responsible editor and foreword author O. Sharafiddinov; Editorial board: E. Vahidov et al.]. - T.: Literature and art publication.
- Yusuf, Khos Hajib. 2016. Kutadgu bilig /. (2nd edition) - Tashkent: Akademnashr,
- Yusuf, M. 2017. Selection: poems, epics, memories. - Tashkent: "Sharq",
- Morier H. Dictionnaire de poétique et de rhétorique, 2e édition revue et augmentée. Paris: Presses Universitaires de France. 1998: 118.
- Marouzeau. J. Dictionnaire de la terminologie linguistique, 1951.

¹ Zebiniso E. Bekmuradova – Basic doctoral student of Alisher Navoi Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

E-mail: bekmuradovazebo@navoiy-uni.uz

ORCID ID: 0000-0003-4314-1009

For citation: Bekmuradova Z.E. 2023. "Formal levels and functional types of chiasm". Uzbekistan: language and culture. 3 (3): 146-154.